

ВІДГУК
опонента доктора економічних наук, професора
СТУПЕНЯ Романа Михайловича
на дисертацію ЦВЯХА Олега Миколайовича
на тему: «Формування фінансового механізму регулювання земельних відносин:
еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Функціонуючий нині фінансовий механізм регулювання земельних відносин охоплює надмірно звужений набір регуляторів, що не забезпечує еквівалентного вилучення та перерозподілу різноманітних форм земельної ренти. Більше того, цей механізм містить численні рудименти командно-адміністративної економіки та перехідного періоду, що не забезпечує достатніх стимулів для землевласників перманентно здійснювати відтворення та відновлення якісних характеристик земельно-ресурсного потенціалу. З огляду на дане твердження виникає необхідність у розробленні сучасного інституційного підґрунтя та еколого-економічних засад формування фінансового механізму регулювання земельних відносин на основі врахування передового іноземного досвіду та кращих вітчизняних практик екологізації землекористування. Дисертація Цвяха Олега Миколайовича саме й спрямована на трансформацію фінансового механізму регулювання земельних відносин, щоб активізувати процеси раціоналізації господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу та забезпечити його охорону і захист, що є особливо актуальним в умовах російської збройної агресії та надмірного техногенного навантаження на агроландшафти. Дисертація виконана в руслі реалізації пріоритетних напрямів поглиблення земельної реформи та децентралізації влади і пов'язана з тематикою науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, що є підтвердженням її актуальності та своєчасності.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, викладених у дисертації. Прикметною рисою дисертації Цвяха Олега Миколайовича є високий рівень обґрунтованості отриманих результатів, що було досягнуто шляхом вдалого підбору методів наукового пізнання, які дали можливість здійснити сутнісно-змістовну характеристику ключових понять та категорій, що розкривають об'єкт та предмет дослідження, а також показати реальні зрушення в динаміці вилучення та перерозподілу різноманітних форм земельної ренти, а це, у свою чергу, дозволило сформулювати теоретико-методологічні засади становлення сучасного формату фінансового механізму регулювання земельних відносин, зокрема економічного механізму стимулювання процесів екологічного реінжинірингу порушених російською збройною агресією земель та стимулювання підвищення рівня лісистості країни в цілому і окремих регіонів. Зокрема, у дисертації Цвяха Олега

Миколайовича отримав подальше застосування індексний метод економічних досліджень. Саме означений метод дозволив провести комплексну порівняльну оцінку ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин в регіонах України у розрізі трьох груп критеріїв. Авторською спрямованістю також відзначається використання у процесі здійснення дисертаційного дослідження методу порівняння для співставлення передового іноземного досвіду становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин та кращих вітчизняних практик фінансового регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу. Застосування автором економіко-статистичного та графічного методів дало змогу оцінити основні тенденції надходжень плати за землю до публічних бюджетів та виявити міжмуніципальну збалансованість надходжень плати за землю до місцевих бюджетів різних таксономічних рівнів. Забезпечення високого рівня обґрунтованості та достовірності отриманих у дисертації Цвяха Олега Миколайовича результатів також визначається застосуванням абстрактно-логічного методу з метою підбору способів та інструментів фінансування екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивного природокористування земель. Застосування Цвяхом Олегом Миколайовичем значного набору загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання дозволило отримати обґрунтовані та достовірні результати, висновки та рекомендації, які дають можливість сформулювати сучасне інституційне підґрунтя та еколого-економічні засади становлення сучасного фінансового механізму урегулювання земельних відносин з урахуванням існуючих екзогенних та ендогенних викликів, зокрема викликів повоєнного відновлення національного господарства.

Наукова новизна дисертаційного дослідження та достовірність отриманих результатів. Застосування широкого спектра методів наукового пізнання, опрацювання великої кількості теоретико-методологічних підходів вітчизняних вчених до інституціоналізації системи фінансового впливу на землевласників та землекористувачів, ретроспективний аналіз основних тенденцій фінансового регулювання землекористування, обґрунтування набору сучасних методів бюджетно-податкового та фіскально-кредитного стимулювання раціоналізації землекористування забезпечили отримання ряду результатів, які відзначаються науковою новизною як для теорії, так і для методології економіки природокористування та екологічного менеджменту. Зокрема, Цвяхом Олегом Миколайовичем вперше розроблено теоретико-методологічну архітектуру дослідження процесів становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин (с. 63–74), що дало змогу ідентифікувати комплекс фундаментальних та функціональних принципів та підходів дослідження, котрі, у свою чергу, реалізуються через застосування набору загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Автор також вперше у вітчизняній економіці природокористування розробив методологічний підхід

до проведення порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин у розрізі адміністративних областей України, яка базується на розрахунку інтегрального індексу на основі індивідуальних індексів за трьома групами критеріїв (фіскальна ефективність регулювання землеволодіння та землекористування; бюджетна ефективність регулювання використання публічних земельних активів; цінова ефективність регулювання ринку сільськогосподарських земель) (с. 129–152). До пунктів новизни, отриманих вперше, слід також віднести сформовану Цвяхом Олегом Миколайовичем інституційно-методологічну платформу трансформації системи земельного оподаткування, яка передбачає реалізацію комплексу трансформаційно-стабілізуючих заходів, спрямованих на усунення інституційних пасток та інституційних розривів (с. 234–244), котрі виникли в системі земельних відносин в останні десятиліття внаслідок половинчастості та спорадичності відповідних етапів земельної реформи. Приведені пункти наукової новизни доцільно трактувати як певний внесок автора у теорію та методологію економіки природокористування та інституційної архітекτονіки земельних відносин.

У дисертації Цвяха Олега Миколайовича отримали удосконалення: 1) сутнісно-змістовна характеристика земельних відносин, яка передбачає розгляд земельних відносин як інституційно-системної архітекτονіки взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів та трансакцій між органами публічної влади, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами щодо володіння, користування та розпоряджання земельними ресурсами (с. 46–53); 2) категоріально-термінологічний апарат, зокрема визначення поняття «фінансовий механізм регулювання земельних відносин», яке трактує фінансовий механізм регулювання земельних відносин як сукупність форм, методів, інструментів та важелів оціночного, бюджетно-податкового, грошово-кредитного, цінового, відшкодувального, компенсаційного та майнового спрямування (с. 76–81); 3) методичний підхід до параметризації взаємозв'язку між адмініструванням плати за землю та бюджетним потенціалом соціально-економічного піднесення територіальних громад, який передбачає розрахунок узагальнюючого індексу дієвості впливу надходжень плати за землю на фінансову самодостатність територіальних громад базового рівня (с. 210–222); 4) компенсаційний механізм екологічного реінжинірингу порушених земель, який передбачає здійснення реінжинірингових заходів у державному, комунальному, корпоративному секторах та в секторі домашніх господарств на основі диференціації джерел, методів та інструментів фінансування (с. 279–287); 5) фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання розширення площі лісових земель, який передбачає застосування інструментів податкового, бюджетного, кредитного, майнового та інституційно-дорадчого стимулювання переведення самозаліснених угідь у категорію лісових земель (с. 362–373). У контексті приведених результатів наукової новизни,

що передбачають удосконалення теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій, слід відзначити авторське бачення становлення компенсаційного механізму екологічного реінжинірингу порушених земель та фіскально-кредитного механізму економічного стимулювання розширення площі лісових земель, що дасть можливість урізноманітнити набір методів та інструментів фінансового механізму регулювання земельних відносин і прискорити процеси екологізації землекористування.

Вагомість нових для теорії та методології економіки природокористування результатів, отриманих Цвяхом Олегом Миколайовичем, доповнюється також сучасними розробками автора, які набули подальшого розвитку. До таких результатів слід віднести: інструментально-методологічне забезпечення фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні, яке ґрунтується на специфікації інституційно-фінансових передумов, що детермінують інституціоналізацію методів, інструментів та важелів фінансового впливу на землевласників та землекористувачів, а також на земельні трансакції (с. 83–86); оцінювання еколого-економічної ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин, яке передбачає встановлення тісноти зв'язку між результуючим показником та окремими предикторами (с. 156–164); методичний інструментарій виявлення асиметрії в надходженнях плати за землю до бюджетів місцевого самоврядування в розрізі адміністративних областей України, який передбачає розрахунок узагальнюючого індексу міжмуніципальної збалансованості надходжень плати за землю до бюджетів територіальних громад базового рівня на основі індивідуальних індексів (с. 210–225); пріоритети імплементації у вітчизняну практику формування фінансового механізму регулювання земельних відносин окремих складових комплексної системи відшкодування втрат власникам землі, яка функціонує в США (с. 272–274); теоретична аргументація формування місцевих бюджетних цільових фондів відтворення, охорони та захисту лісових земель, які були порушені внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивної діяльності природокористувачів (с. 371–373). Вказані пункти новизни, які набули подальшого розвитку у дослідженнях Цвяха Олега Миколайовича, формують методичне підґрунтя для оцінювання рівня міжмуніципальної збалансованості надходжень плати за землю до міських, селищних та сільських територіальних громад, що дає змогу виявити вагому роль земельних платежів в системі місцевих публічних фінансів. Також вказані результати передбачають імплементацію численних іноземних передових практик фіскального стимулювання раціоналізації землекористування у вітчизняний фінансовий механізм регулювання земельних відносин, що дасть змогу забезпечити конвергенцію вітчизняної та західної моделі управління земельно-ресурсними активами.

Повнота викладення основних результатів дослідження в опублікованих наукових працях. За результатами проведеного дослідження Цвяхом Олегом Миколайовичем опубліковано 45 наукових праць, з яких 9 колективних монографій,

10 статей у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у міжнародних наукометричних базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, колективна монографія, проіндексована у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, 4 матеріали наукових конференцій, проіндексовані у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, 12 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України з галузі науки, з якої підготовлено дисертацію, 9 тез наукових доповідей. Вимоги МОН України щодо необхідної кількості наукових публікацій у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних, дотримано. Наукові публікації Цвяха Олега Миколайовича повною мірою розкривають зміст наукової новизни, отриманої у процесі написання дисертаційної роботи.

Ідентичність змісту реферату та дисертації. Реферат відображає ключові положення всіх розділів дисертації Цвяха Олега Миколайовича. У рефераті представлено усі результати наукової новизни, які були отримано на основі опрацювання літературних джерел та ретроспективного аналізу базових тенденцій фіскального регулювання землекористування. Реферат є вдалою квінтесенцією дисертації та є підтвердженням обґрунтованості, достовірності та аргументованості ключових положень роботи.

Відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Ознайомлення з дисертацією, детальне вивчення наукових публікацій Цвяха Олега Миколайовича дає підстави стверджувати про відсутність проявів порушення академічної доброчесності. У дисертації не спостерігається академічного плагіату, самоплагіату, компіляції, фабрикації та фальсифікації результатів досліджень. Дисертація Цвяха Олега Миколайовича є логічно упорядкованою, самостійно виконаною та завершеною науковою працею і не містить порушень академічної доброчесності. Використані ідеї та тексти інших авторів мають посилання на відповідне джерело. У докторській дисертації Цвяха Олега Миколайовича відсутні матеріали його кандидатської дисертації.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. У дисертації Цвяха Олега Миколайовича мають місце окремі теоретичні, аналітико-оціночні та прикладні положення, що потребують додаткових пояснень. До дискусійних положень дисертації Цвяха Олега Миколайовича слід віднести наступні:

1. Автор на с. 101 стверджує, що «вагомою інституційною передумовою формування вартості сільськогосподарських земель у країнах постсоціалістичного табору виступають традиції місцевого населення в частині ведення сільськогосподарського виробництва, а також наявність достатньої робочої сили в сільській місцевості». У контексті приведення даної авторської позиції варто було б уточнити: які саме країни автор має на увазі – пострадянські країни чи країни так званої народної демократії (Польща, Болгарія, Румунія та інші)?

2. У табл. 2.1 «Система показників порівняльної комплексної оцінки ефективності фінансового регулювання земельних відносин в регіонах України у 2024 році» (с. 132) автор у розрізі критерію «Фіскальна ефективність регулювання землеволодінь та землекористувань» показником ефективності фінансового регулювання земельних відносин розглядає співвідношення фіскального ефекту землекористувань та фіскального ефекту землеволодінь, яке розраховується як відношення суми надходжень орендної плати за землю та суми надходжень земельного податку до публічних бюджетів. Автору доцільно було б привести додаткове обґрунтування: чому саме це співвідношення ним розглядається як показник ефективності фінансового регулювання земельних відносин?

3. На с. 209 автор констатує, що «роль та місце такого фіскального інструменту як плата за землю в останні десятиліття неодноразово змінювалися у зв'язку з інституційними трансформаціями в системі земельних відносин та поглибленням децентралізації і реформуванням територіальної організації влади». Дисертація вважалася б більш теоретично насиченою за умови, якби автор конкретизував: які ж саме інституційні трансформації та які складові децентралізації детермінували зміну ролі та місця плати за землю в системі місцевих публічних фінансів?

4. Повністю погоджуючись з автором в частині його твердження про те, що «земельна дерегуляція 2021 року на порядки збільшила потенціал комунальних земельно-ресурсних активів, що сформувало об'єктивні передумови для зміцнення господарської та фінансової самодостатності мережі укрупнених територіальних громад, оскільки територіальні громади отримали близько 4 млн га державних земель» (с. 240), водночас слід акцентувати увагу на тому, що дисертація значно виграла б за умови, коли б автор вказав відповідні критерії та параметри зміцнення фінансової самодостатності мережі укрупнених територіальних громад внаслідок значного приросту потенціалу комунальних земельно-ресурсних активів.

5. Констатуючи прогресивність пропозицій автора щодо активізації процесів екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій земель, водночас варто наголосити на доцільності більш поглибленого вивчення теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів здійснення реінжинірингових заходів. Автор стверджує, що «в нинішніх умовах, коли великі площі сільськогосподарських угідь виведені з продуктивного господарського обігу внаслідок російської збройної агресії, необхідно ще більшою мірою урізноманітнити методи та інструменти економічного стимулювання запровадження технологій екологічного реінжинірингу, що дасть змогу розширити масштаби застосування систем ґрунтозахисного землеробства, збільшити площі агролісомеліоративних заходів, збалансувати структуру посівних площ через відновлення традиційної величини посівних площ кормових культур, зокрема однорічних та багаторічних трав», але не приводить специфікацію задекларованих ним реінжинірингових заходів.

6. Автор на с. 297–298 констатує, що «земельна реформа в Україні розпочалася ще на початку 90-х років минулого століття і охоплювала декілька етапів, що призвело до формування потужного сектору приватного землеволодіння, який фактично і визначає ресурсно-виробничий потенціал аграрної сфери та інших ланок національної економіки». Водночас з тексту дисертації не повністю зрозуміло: які ж етапи земельної реформи автор мав на увазі?

Приведені дискусійні положення, зауваження та побажання не впливають на позитивну оцінку дисертації, а лише слугують рекомендацією щодо їх урахування у подальших наукових пошуках дисертанта.

Загальний висновок. Дисертація Цвяха Олега Миколайовича на тему: «Формування фінансового механізму регулювання земельних відносин: еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя» відповідає паспорту наукової спеціальності 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» і є логічно та структурно упорядкованою, завершеною та самостійно виконаною науковою працею. Дисертація характеризується достовірністю і обґрунтованістю отриманих результатів і вирішує важливу наукову проблему – розроблення еколого-економічних засад та інституційного підґрунтя формування фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах воєнних, післявоєнних та децентралізаційних викликів. Реферат та наукові публікації повною мірою відображають результати дисертації. Дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог про оформлення дисертації» та Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а її автор Цвях Олег Миколайович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора економічних наук за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища».

Опонент
завідувач кафедри геодезії і геоінформатики
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького,
доктор економічних наук, професор

Роман СТУПЕНЬ

Підпис Р. Ступеня засвідчую:
Учений секретар

Наталія СТОЙКО